

Indretningen i træhuse fra middelalderens Aalborg

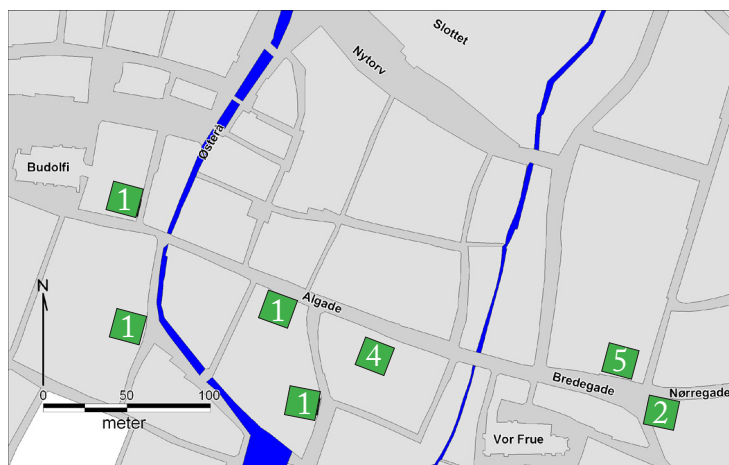
AF CHRISTIAN GRAABACH-KLINGE

Arkæologens arbejdsmark befinder sig ikke kun midt i et mudret udgravningsfelt. Når adskillige udgravninger er afsluttede, skal materialet samles og bearbejdes. Undertegnede arbejdede gennem vinteren 2009 med træhuse fra Aalborgs middelalder, og gennem knap 100 års arkæologi i byen er dette materiale ganske stort. Arbejdet var mit afsluttende speciale på Afdelingen for Middelalderarkæologi og Renæssancestudier på Aarhus Universitet, og det er ikke muligt at fremlægge alle konklusionerne på den plads, som er til rådighed her. Et vigtigt resultat af undersøgelsen var fornyet viden omkring indretningen af træhusene gennem middelalderen, og det er emnet for denne artikel.

Materialet

Der er foretaget 42 udgravninger fra Aalborg i perioden 1911 til 2008, hvor der er registreret træhuse. Dog er det ikke alle udgravningerne, hvor resultaterne egner sig til undersøgelser af husenes indretning. Det er en forudsætning, at husene er afdækket over størstedelen af deres oprindelige udstrækning. Hertil kommer at materialet er indskrænket til perioden 1050-1550, hvorfor vikingetidshusene ikke behandles i undersøgelsen. I alt 15 huse registreret ved syv forskellige udgravninger er benyttet i undersøgelsen. Tallet synes måske ikke stort, men inden for byarkæologi er udgravningsfelterne meget ofte kun nogle ganske få kvadratmeter, hvorfor det faktisk er et ganske pænt materiale, omend man ikke kan kalde det repræsentativt.

Placeringen i byen af de 15 huse er forholdsvis ensartet. De ligger alle på eller i umiddelbar nærhed af Algade-Bredegade forløbet, det

Placeringen af de syv udgravninger, som træhusene omtalt i denne artikel stammer fra. Tallet angiver antallet af huse fra den enkelte udgravning. Kortet er et redigeret matrikelkort fra 1872, som viser gadeforløbene før anlæggelsen af Boulevarden.

gadeforløb, som har været hovedgade i Aalborg, siden handelspladsen udviklede sig til by omkring år 1000.

Husene er dateret fra 1064 til midten af 1500-tallet, og de fordelte sig nogenlunde jævnt over middelalderens århundreder, dog med en lille overrepræsentation i senmiddelalderen. Fordelingen er som følger:

- 1000-tallet: 1 hus
- 1100-tallet: 3 huse
- 1200-tallet: 3 huse
- 1300-tallet: 1 hus
- 1400-tallet: 5 huse
- 1500-tallet: 2 huse

Primært ved to udgravninger er der registreret mange træhuse: Bredgade 7 udgravet i 2001 og Algade 9, som blev udgravet fra efteråret 2007 til foråret 2008. Det er samtidig også to af de største udgravninger, der har været i Aalborg.

Husenes størrelse

Der er ingen af de 15 huse, som er bevaret og/eller udgravet i deres fulde udstrækning. Der er derfor ingen helt sikre oplysninger om deres størrelse, hvilket dog ikke betyder, at det er helt umuligt at beskrive husenes størrelse. Ved enkelte af husene er der bevaret så meget, at størrelsen realistisk lader sig anslå. Hvis man derudover med de dertil hørende forbehold sammenholder alle husene, kan man få et bud på husenes egentlige størrelse.

Bredden på husene er tilsyneladende ret uændret gennem hele middelalderen. Ved 14 af husene er den egentlige bredde registreret, og den har været mellem fire og syv meter, dog mest mellem fem og seks meter. Årsagen til, at husene er så ensartede i bredden, kan næsten kun være konstruktionsbestemt. Bredere huse vil kræve længere tværbjælker i huset og dermed medføre en svagere konstruktion.

Længden er mere uensartet, og der iagttages større forskel på længden af husene end på bredden. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at bindingsværkshuse, som de fleste af husene nok har været, er et modulbyggeri. Længden kan derfor forøges ved blot at tilføje flere moduler. Længden har altså ingen direkte indvirkning på stabiliteten af konstruktionen.

Husenes planløsning

Placeringen af skillevæggene i et hus er et af de mest centrale elementer i husets indretning, hvorfor husenes planløsning skal fremlægges nærmere her. Fælles for alle husene er, at der udelukkende er erkendt skillevægge på tværs af huset. Alle rummene i de behandlede huse er derfor i husets fulde bredde. Målingerne fra tre af husene er dog behæftet med nogen usikkerhed, idet skillevæggene i disse tre huse ikke er beskrevet i udgravningsberetningen. De er på trods heraf medtaget i undersøgelsen, da udgravningsplanerne og lagbeskrivelserne sandsynliggør, at der har været skillevægge i husene.

Der er middelalderen igennem ikke den store variation i planløsningerne erkendt i materialet. To til tre rum er det normale antal

hus	datering	længde	bredde
5698A504	slut 1000	15	5
2481A-AUM	1100-tallet	min 8	5,5
4158A570	1100-tallet	9	4
5698A452	slut 1100	18	5
1239A-P/Q	1200-tallet	min 9	min 2,5
4158A540	slut 1200	11,5	6
4439A271	slut 1200	min 11	5,5
5698A221	1400-tallet	16,5	5
4158A244	1300-tallet	min 12	min 4
3536A179	1432	min 9	min 4
4158A466	midt 1400	20	6
4158A093	1450'erne	min 12	7,5
5695A177	slut 1400	12	5
5695A080	start 1500	min 7	5
5698A055	1500-tallet	19,5	5,5

Tabel, som viser størrelsen på de 15 huse omtalt i denne artikel.

gennem hele perioden. Den eneste undtagelse er et hus, som kun har et rum. Huset er derudover også det eneste hus, som ikke ligger helt ud til gaden, idet det er trukket ca. 6 meter bagud på grunden.

Der er syv huse fra perioden 1050-1300, hvor der er beskrevet en planløsning. I husene fra den periode er det tilsyneladende normalt med et stort 5-7 meter langt rum ud mod gaden. Det er tilfældet i fire af de syv huse fra perioden. To af husene har et mindre ca. 4 meter langt rum ud til gaden. Det syvende hus er etrumshuset, som ikke ligger ud til gaden. Det er et generelt træk, at de forreste rum i husene er opvarmede i denne ældste del af middelalderen.

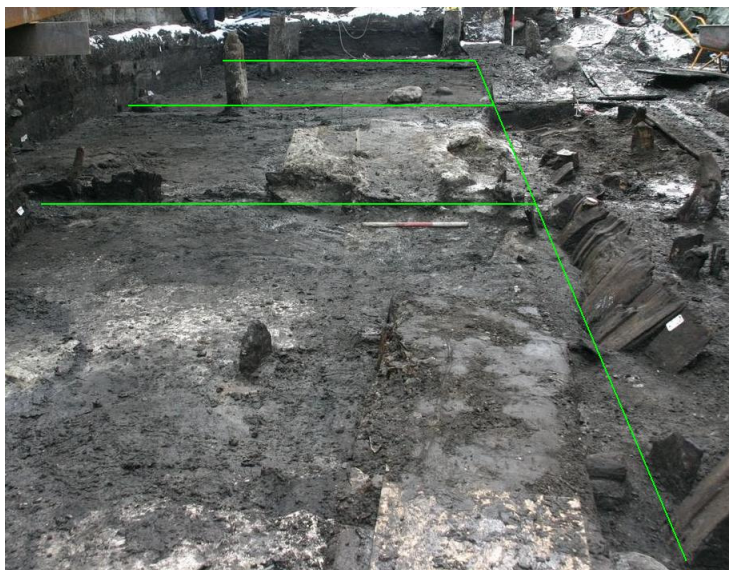
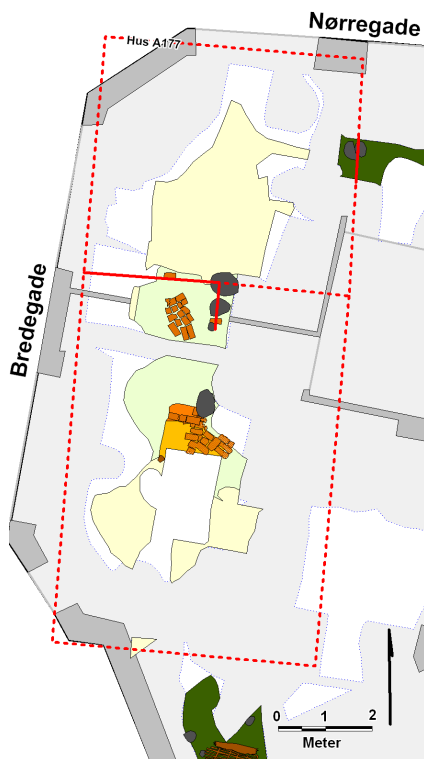

Foto af et træhus dateret til 1160'erne udgravet på Al-gade 9. Husets vægforløb er tegnet op med grønt, derved fremgår planløsningen med tre rum i husets fulde bredde tydeligt.

1300-tallet er generelt et underrepræsenteret århundrede med hensyn til velbevarede indretninger. Kun ved et hus er det muligt at udlæse noget om indretningen. Huset har så til gengæld tre faser. Den ældste fase har ud til gaden et stort rum næsten 10 meter langt og opvarmet. Bagerst i huset er der i den ældste fase et mindst to meter langt rum. På et tidspunkt i husets brugstid er det forreste rum blevet opdelt i to næsten lige store rum, der begge er opvarmede. Bagerst i huset bevarede det tredje rum endnu for en tid, indtil det til sidst opgives, så huset i den tredje fase igen kun har to rum. Begge rummene i den tredje fase er opvarmede.

1400- og 1500-tallet er en forholdsvis godt belyst periode, hvad angår indretning og planløsning. Der er 7 huse fra senmiddelalderen, som har en velbevaret planløsning. Husene har alle store rum placeret ud mod gaden. Der er ikke nødvendigvis påvist nogen opvarmningskilde i dette forreste rum, da det mere er reglen end undtagelsen, at kældre fra nyere tid har forstyrret de yngste kulturlag ud til gaden; derfor er den forreste del af husene sjældent bevaret. Imidlertid kan man i det eller de bagvedliggende rum ved alle husene fra senmiddelalderen konstatere spor efter opvarmning.

Grundplan af et hus fra slutningen af 1400-tallet udgravet på Bredegade 18. Den simple planløsning er tegnet op med rødt. De orange områder er ildsteder.

Konklusionen på ovenstående er, at der i middelalderen igennem er mange fællestræk i planløsningerne. De vigtigste forhold er, at der gennem hele perioden er tale om meget simple planløsninger. Ingen af de udgravede træhuse i Aalborg har mere end tre rum, og alle skillevægge går på tværs af huset, således at alle rum er i husets fulde bredde.

Ovne og ildsteder i middelalderens træhuse

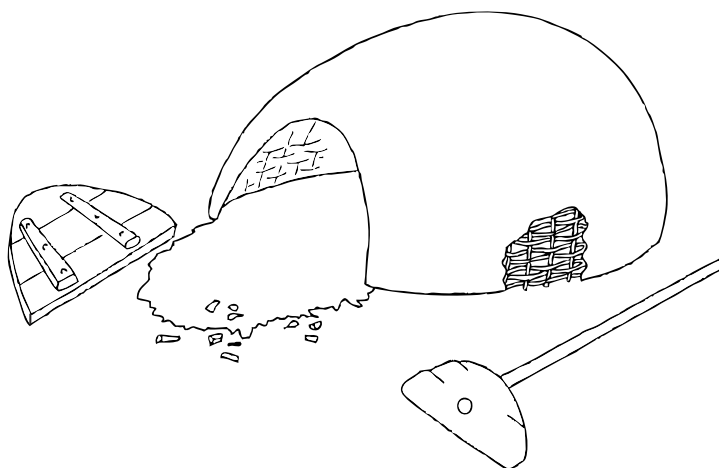
En meget central del af indretningen i et hus fra middelalderen og renæssancen har været ildstedet enten i form af et åbent ildsted eller en ovn. Ilden har været nødvendig både til madlavning

og som opvarmningskilde. Der er fine eksempler på middelalderlige ildsteder og ovne i træhusene fra Aalborg, og dem skal vi se lidt nærmere på.

Den ældste og mest simple form for ildsted er det åbne ildsted. Ofte udformet som en tæt stenvæg holdt sammen af ler og en ramme af træ. Det åbne ildsted er i oldtiden oftest placeret midt i eller omtrent midt i rummet. Placeringen har sikret, at varmen og lyset fra bålet blev fordelt i hele rummet. Et sådant åbent ildsted, placeret midt i et rum, er det naturlige centrum i rummet. Har det været det eneste ildsted i et hus, er det også naturligt, at det er her, madlavningen er foregået. Det åbne ildsted anvendes gennem hele middelalderen og renæssancen, og i husene fra Aalborg viser de åbne ildsteder sig som et område med brændt ler.

En anden ildstedsform er ovnen. De ældste ovne i Danmark er konstrueret som røgovne. Der er kun én åbning i en røgovn, så røgen kommer ud af ovnen gennem indfyringsåbningen, deraf navnet. Røgovne kendes tilbage fra oldtiden. Ovnkappen er på de ældste ovne i landet opbygget over et vidjeskelet, som er beklasket med et tykt lag ler. En metode som forbliver almindelig i middelalderen igennem. Røgovnen har formentlig oprindeligt været tiltænkt bagning og anden madlavning. Men de var tillige meget anvendelige til opvarmning, idet varmen ophobede sig i den tykke lerkappe. Det var derfor ikke nødvendigt at have en konstant ild i ovnen.

Den generelle opfattelse er, at ovnene i løbet af middelalderen erstatter brugen af åbne ildsteder. I træhusene i Aalborg ser dette ikke

Rekonstruktionstegning af en røgovn. Efter Roesdahl (red.) 1999: 'Dagligliv i Danmarks middelalder'.

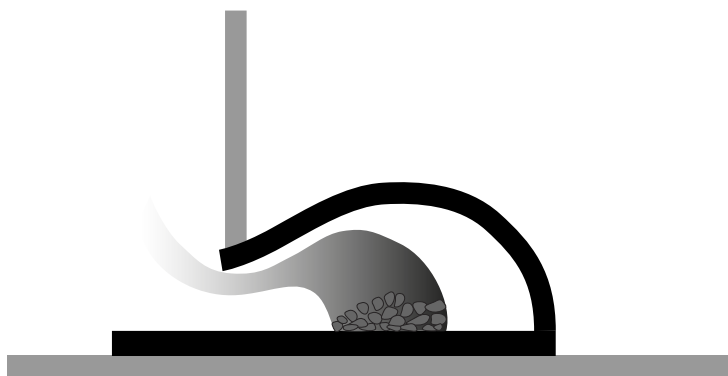
Røgovn fra et hus udgravet på Algade 5 dateret til omkring 1200. Ovnene er placeret i husets forreste rum.

ud til at være tilfældet, da ovnene tilsyneladende er meget populære i Aalborg gennem hele middelalderen, mens de åbne ildsteder ikke er så almindelige, heller ikke i den tidlige middelalder.

Placerer man en ovn med indfyringen i et rum og ovnkammeret i naborummet, kaldes det en bilæggerovn. Betegnelsen bilægger bliver altså her brugt som en betegnelse for placeringen af en ovn. En bilægger kan derfor principielt også være en røgovn. Fordelen ved bilæggerovnen er, at man kan opvarme et rum, helt uden at rummet bliver plaget af røg. Derudover er det muligt at samle husets ildsteder i et eller få rum. Derved minimeres risikoen for brand.

Og lige netop bilæggerovne er meget interessante, når man arbejder med træhuse i Aalborg. For i Aalborg har vi nogle af de ældste

Principsskitse af de ældste bilæggerovne. Denne type bilæggerovn er egentlig bare en røgovn med indfyrringen placeret i et andet rum end ovnkappen.

eksempler på bilæggerovne, som kendes i landet. De bedste eksempler er udgravet for nyligt på Algade 9. De to huse er begge dendrokronologisk dateret, det ene til slutningen af 1000-tallet og det andet til 1160'erne; det yngre hus er en direkte afløser af det ældre. Huset, som er dateret til slutningen af 1000-tallet, er det ældste kendte eksempel på et hus indrettet med en bilæggerovn i Danmark. Bilæggerovnen opvarmer i begge husene rum nummer to set fra gaden. Dette rum har derfor højst sandsynligt været et komfortabelt varmt rum, uden gener fra røg.

Bilæggerovn fra huset på Algade 9, dateret til 1160'erne. (ned. tv.)

Mulig bilæggerovn fra huset udgravet på Algade 19, ligheden med ovnen ved siden af er slående. (ned. th.)

Der er yderligere to tidlig middelalderlige træhuse i Aalborg, som sandsynligvis også er indrettet med en bilæggerovn. Det ene hus er udgravet på Algade 19 på den udgravning, der i dag kan ses i det underjordiske Gråbrødrekloster Museum i Algade. I dette hus er der udgravet en ovn næsten identisk med de to ovennævnte ovne. Ovnene er så ens, at det er nærtliggende at tro, at de har samme placering og funktion: altså en ovn placeret som bilægger til opvarmning af et røgfrit rum. Der er ikke påvist nogen skillevægge i huset på Algade 19. Husets konstruktion og bevaringsgrad betyder dog, at en skillevæg ikke nødvendigvis har sat sig nogen arkæologiske spor.

En bræmme af brændt vægmateriale foran indfyringen til ovnen er forsigtigt tolket som en skillevæg. I så fald er huset det tredje hus i Aalborg, dateret til tidlig middelalder, som har været indrettet med en bilæggerovn.

Det andet hus, som muligvis har været indrettet med en bilæggerovn, er et hus udgravet på Strandstien i 1981. Tolkningen af huset er dog noget problematisk, idet feltet kun er 18 m² stort, hvorfor kun meget lidt af huset er udgravet. Beskrivelserne i dokumentationen er endvidere noget kortfattede. Huset er eksempelvis ikke nævnt i udgravningsberetningen, her er kun ovnene beskrevet. Huset er dog alligevel beskrevet og fremhævet i litteratur om Aalborgs bebyggelse i tidlig middelalder. I huset er der påvist to ovne, den yngste af dem er placeret helt op til en række nedbankede planker, der muligvis kan tolkes som en skillevæg. Der er forskellige gulvlag på hver side af plankerne, hvilket bestyrker forestillingen om, at det er en skillevæg. Ovnen kan derfor også forsigtigt tolkes som en bilæggerovn.

Faste jordbænke

Jordbænke opbygget langs væggene i et rum er opfattet som et fast indslag i beboelseshusene i vikingetiden og den tidlige middelalder i Danmark. Formentlig ophører brugen af faste jordbænke i 1200-tallet. Der er tre træhuse i Aalborg, hvor der er påvist jordbænke langs væggene. Selvom der kun er tale om tre huse, er det værd at bemærke, at de tre huse også er blandt de bedst bevarede huse. Det er derfor ikke på nogen måde muligt at afvise, at der er vægbænke i de andre udgravede huse, som er dateret til den tidlige middelalder. Det ringe antal af påviste vægbænke modsiger derfor på ingen måde, at vægbænke er almindelige i begyndelsen af middelalderen.

Billedet i Aalborg modsiger ikke, at brugen af faste vægbænke ophører i løbet af 1200-tallet. Et hus, der er udgravet på Boulevarden, er møntdateret til en brugstid i perioden 1280-1330. På et tidspunkt i dets ca. 50-årige levetid blev huset ombygget, og det er kun i husets ældste fase, at det er udstyret med en fast opbygget vægbænk. Det er med andre ord omkring år 1300, at beboerne i det hus finder den fast opbyggede vægbænk unødvendig og derfor ikke etablerer en ny ved en renovering af huset.

Materialet fra Aalborg viser således, at fast opbyggede vægbænke er brugt i de første 250 år af middelalderen. Årsagen til, at jordbænke er almindelige i den ældste tid, skyldes givetvis traditioner. Grunden til, at jordbænkene forsvinder, har sandsynligvis at gøre med en øget brug af flytbare møbler. Ved at opgive bænkene bliver der bedre plads i rummene til flytbare møbler, hvilket hænger fint sammen med, at løse møbler for alvor bliver udbredt i Danmark i højmiddelalderen.

Indretningens udvikling gennem middelalderen

At planløsningerne er så ensartede i Aalborgs træhuse fra middelalderen, giver grobund for undren. En række forhold forklarer, hvorfor det forholder sig sådan. De her behandlede træhuse viser sig nemlig at være en meget ensartet gruppe, når man ser på placering i byen og placering på grunden.

Skematisk opstilling af de 15 huse omtalt i artiklen.

Bemærk udviklingen af ildstedernes og ovnens placering.

Den røde linje markerer vægforløbene, et stiplede vægforløb er enten usikkert eller tolket. I: åbent ildsted, O: ovn, B: bilæggerovn, K: kelder. Den sorte linje er gadeforløbet fra 1872.

Har huset flere faser, er disse bogstavsnummereret.

1000- og 1100-tallet

1: Algade 9

2: Algade 19

3: Bredegade 7

4: Algade 9

1200-tallet

5: Strandstien

6: Bredegade 7

7: Boulevarden

1300-tallet

8: Bredegade 7

1400-tallet

9: Algade 9

10: Møllegade 8-10

11: Bredegade 7

12: Bredegade 7

13: Bredegade 18

1500-tallet

14: Bredegade 18

15: Algade 9

Et meget væsentligt forhold er, at materialet ikke er repræsentativt. Perioden 1050-1300 og perioden 1400-1600 er bedst belyst, mens kun et hus med velbeskrevet planløsning er dateret til 1300-tallet. Fraværet af huse dateret til 1300-tallet gør det vanskeligt at følge udviklingen i planløsningerne, idet 1300-tallet kommer til at udgøre et missing link.

En anden ikke uvæsentlig problemstilling er, at alle husene på nær ét er placeret ud til gaden. Det er altså vanskeligt at be- eller afkræfte muligheden for, at der har været beboelse på den bagerste del af grundene. Udgravninger, som viser hele strukturen på en grund i Aalborg, er kun foretaget på Bredegade 7. Udgravningens resultater viser, at der bagerst på grunden har været værkstedsspor, latriner og

enkelte bygninger, men også huse med ildsteder, der er tolket som beboelseshuse. På Algade 9 er der også gravet på den bagerste del af grunden, og de foreløbige resultater tyder på, at der ikke har været indrettet huse til beboelse bagerst på grunden. Denne bebyggelsesstruktur er kendt flere steder i Danmark.

I Aalborg er der to stenhuse fra middelalderen, som er placeret bagtil på grunden, og derved har der været plads til, at boder eller andre bygninger har kunnet ligge langs gaden. Husene, der begge i dag er nedrevne, lå i Slotsgade og i Skolegade, den nuværende Vingårdsgade. Bebyggelsesstrukturen med stenhuse bagtil på grunden og boder ud mod gaden er også kendt fra resten af landet. Der er derfor ingen grund til at tro, at der i Aalborg i middelalderen ikke har været huse indrettet til beboelse på de bagerste dele af grundene. Det tyder dog på, at de smalle grunde i centrum af byen primært har haft beboelsen placeret fortil på grunden. Husene, der omtales her, ligger dog alle på nær ét ud til gaden, og de kan derfor kun sige noget om planløsningen i huse, som har ligget på denne måde.

I middelalderens første par århundreder har der i Aalborg været et forholdsvis ensartet mønster i boligindretningen. Forrest i huset og ud til gaden har der været et røgfyldt rum. Fra det forreste rum har der nemlig været indfyring til bilæggerovnen i det bagvedliggende rum. Madlavning og andet arbejde, som krævede ild, må være foregået i det forreste rum. Mens det bagvedliggende rum helt sikkert har været mere komfortabelt set med nutidens øjne. Vægbænkene antyder, at dette rum har fungeret som opholds- og soverum.

Udviklingen gennem 1300-tallet i Aalborg er bedømt ud fra materialet mere uklar. Det er generelt i Aalborg, at 1300-tallet er knap så godt belyst med hensyn til træhuse, som middelalderens øvrige århundreder er. Et enkelt godt 1300-tals hus er der dog udgravet i Aalborg, og huset er interessant, idet der er udredt to ombygninger af husets planløsning og indretning. Faserne er beskrevet ovenfor. Planløsningerne minder meget om planløsningerne i Aalborgs ældre træhuse: Få store rum og en opdeling på tværs af huset. Forskellene ligger i placeringen af ildstederne, som i dette hus sandsynligvis alle er ovne. I de ældre huse ser ildstederne ud til at være placeret i det forreste rum ud til gaden. I 1300-tals huset er der et ildsted i form af en ovn, som fungerer gennem alle husets tre faser. Det er placeret længere bagud i huset. Først i de to yngste faser placeres et ildsted i det forreste rum. Ildstedet er en ovn, placeret helt op ad skillevæggen. Indfyringen til ovnen er ikke påvist, og det kan derfor ikke fastslås, om ovnen er en bilæggerovn.

I 1400-tallets huse minder forholdene om dem, som ses i det ene eksempel fra 1300-tallet: Ildstederne er rykket bagud i huset. Når ildstederne er rykket bagud i huset, giver det plads til, at det forreste rum kan indrettes mere komfortabelt og repræsentativt. Altså i modsætning til den tidlige middelalder, hvor det komfortable rum var placeret bagerst eller midt i huset.

I Aalborgs bevarede bindingsværkshuse fra 1500-tallet er det forreste rum ofte indrettet som en forstue; det vil sige et rum, hvor de udadvendte aktiviteter som håndværk og handel er foregået. Det er

muligvis en sådan forstue, som påvises i de udgravede træhuse fra senmiddelalderen. I de udgravede huse fra senmiddelalderen er ildstederne generelt placeret bagtil i huset. I et par af husene har det forreste rum endda en "finere" gulvbelægning end blot det traditionelle lergulv, som ses i rummene med ildstedet. En nærliggende tanke er, at husenes forreste rum er identisk med forstuerne fra renæssancens huse.

Det billede, som tegner sig, er således, at ildstederne flytter bagud i husene i løbet af middelalderen, ind i det komfortable opholdsrum, der ses i de ældste huse. Derved er det blevet muligt at indrette det forreste rum ud til gaden som en repræsentativ forstue. En form for indretning som er velkendt og meget udbredt i renæssancen. Formentlig er det i 1300-tallet, at denne udvikling finder sted. Det forreste rum, den repræsentative forstue, kan i senmiddelalderen meget vel være opvarmet af en bilæggerovn, som det er kendt fra renæssancens bindingsværkshuse. Der er dog endnu ikke udgravet sikre eksempler på bilæggerovne fra senmiddelalderen i Aalborg. Fremtidige udgravninger i Aalborg vil derfor kunne give mange nye oplysninger om udviklingen af husenes indretning gennem middelalderen.